

CSÁKY IMRE PÜSPÖK SZEREPE A KATOLIKUS EGYHÁZ DEBRECENI TÉRNYERÉSÉBEN, MEGERŐSÖDÉSÉBEN

CSÁKY IMRE CSALÁDJA ÉS ÉLETPÁLYÁJA *

Csáky Imre a tárnokmester Csáky István középső fiának, Istvánnak második házasságából született gyermeke volt.¹ Apja művelt, tekintélyes, igen gazdag főnemes, aki már viselhette a tárnokmester által megszerzett grófi címet. Mivel jó kapcsolatokat ápolt Zrínyi Miklóssal, s testvérével, Ferencsel együtt szimpatizált a Wesselényi mozgalommal, birtokai és befolyása veszélybe kerültek. Testvére-től, Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitánytól eltérően azonban Csáky István idejekorán megszakította kapcsolatait a felkelőkkel, ezért miközben bátyja birtokait elveszítette, neki nemcsak sikerült saját vagyonát megmentenie, hanem még az elvesztett birtokokból is visszazálogosított, majd az országbírói címet megszerzve, adományokkal jelentősen gyarapította azt, s új birtokokat is szerezhetett.

A család történeti adatai szerint apja, Csáky István részt vett Bécs ostromában, jelentős szerepet vitt az 1687. évi országgyűlésen, ahol kitűnt szónoki képességeivel, s az udvar előtt elévülhetetlen érdemeket szerzett a felvidéki katolikusok pozícióinak erősítésében.

A politikától való visszavonultság éveiben Csáky István filozófiai-államelméleti munkák írásával foglalkozott, művelte magát, s családja körében töltötte idejét. Ekkor születtek gyermekei, akiknek száma igen magas (23), még akkor is, ha többen közülük csecsemőként, vagy kiskorukban meghaltak. A viszonylag nagyszámú, felnőtt kort is megért férfi utód (heten a tizenegy gyermekből) viszont kisebb részt kaphatott a családi birtokvagyonból. Ezért a grófi család helyzete is magyarázza, hogy a testvérek közül kettő egyházi karriert (Csáky Imre, majd

* A tanulmány a K 83521 számú OTKA pályázat (Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokrácia a XX. századi Magyarországon) keretében készült.

¹ Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban In. „... éltünk mi sokáig ‘két hazában’...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Speculum Historiae Debreceniense 9. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor, Debrecen, 2012. 193–219., valamint Uő: Két Csáky karrier Felső-Magyarországon a 17. század második felében. In. *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya, Debrecen, 2011. 658–667.

Miklós), három pedig pedig katonatiszti (György, Tamás, illetve a Rákóczi mellé állt Mihály) pályát futott be, s csak Csáky Zsigmond karrierje haladt a hagyományos úton, aki tárnokmester lett, illetve Istváné, aki főispáni szerepet töltött be.

Csáky István országbíró

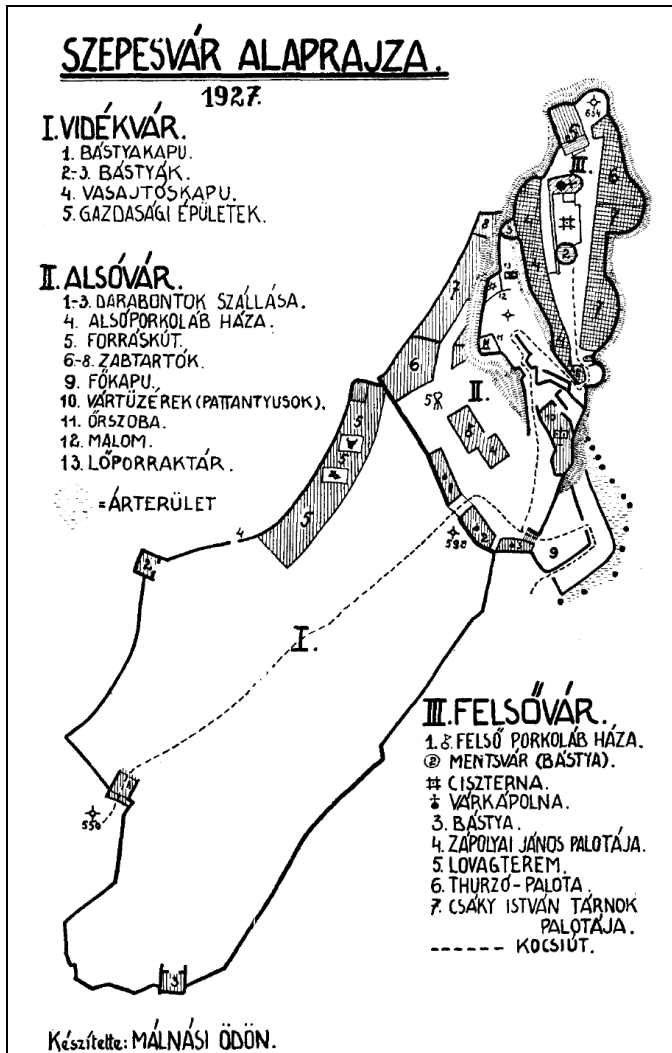

Csáky Ferenc főkapitány

Csáky Imre anyja Melith Klára volt, aki apja második feleségeként, református vallásuként került a családba, de a házasságkötést követően áttért, s „buzgó katolikus” lett. Hat felnőtt fia és egy lánya gyarapította a családot: ezek közé egy bíboros (Imre: született 1672. október 28-án) és egy apáca (Klára: 1673. október 22-én született) is tartozott.²

Csáky Imre gyermek és ifjúkorát a szepesi várban töltötte, amelyet még nagyapja, Csáky István tárnokmester szerzett meg a családnak, feleségének, Forgách Évának a Thurzó családdal fennálló rokoni kapcsolataira hivatkozva.

² Málnási Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672–1732*. Kalocsa, 1933. 32. (továbbiakban Málnási, 1932.) A házasságkötésre 1671-ben került sor, s Melith Klára 1684-ben hunyt el. Csáky István országbírónak a három házasságából összesen 26 gyermeke született, s ezek közül 23, köztük 12 fiú érte meg a felnőtt kort. Csáky Imre keresztapja Esterházy Pál lett, keresztanyja a Szepes várhoz közeli szepeshelyi káptalan urának, Bársony György szepesi prépostnak az édesanyja. Uo. 44.

A fenti rajzon jól látható a felső vár, amelynek palotáját lakták, s amelynek lovagtermét a Csáky ősök festményei díszítették.³

Csáky Imre szellemi fejlődését édesanyja mellett a várhoz, lakhelyükhöz közeli Szepeshely határozta meg, amely az evangélikus városokkal lakott Szepesség katolikus térítésének központja lett. Apja igen jó viszonyban állott Bársony György szepesi préposttal, aki Bihar vármegye kinevezett püspökeként élt ott, s

³ Málnási, 1932. 46.

járult hozzá tevékenységével a katolikus egyház erősödéséhez. Ezért nem véletlen, hogy 1682-ben, amikor apja elnyerte a felső-magyarországi főkapitányi tisztelet, a kilenc éves Imrét (kurri vagy kereki)⁴ apáttá szentelhették. *Családja elindította egy olyan pályán, amely műveltséget, befolyást és a fiatal, fogékony fiú számára komoly életcél megfogalmazását tette lehetővé.*

A fiatal apát 1682 augusztusában került hat évre (1688-ig) a kassai, Kisdy Benedek egri püspökről elnevezett, s a jezsuiták által irányított szemináriumba, a Kisdyánumba tanulni, amely intézmény fenntartását Kisdy adományán kívül anyai nagyapjának, Melith Györgynek és Csáky tárnokmester harmadik feleségének, özvegyének, Mindszenti Krisztinának adományai biztosították.⁵ A tanulmányok békés folytatásáról azonban aligha lehetett szó, hiszen a város Thököly fejedelemségének meghatározó központja lett, ahonnan a a gyermek Csáky Imrét a kurucok ostromának kitett Szepes várába kellett menekíteni. Anyja halála után, a politika forgandósága tette ismét lehetővé a visszatérést Kassára, ahol 1687-re a Szent Erzsébet dóm is visszakerült a katolikusokhoz, s a tanítás is folytatódhatott. A katolikusok ismételt térnyerésében apjának, Csáky Istvánnak is fontos szerep jutott (Comissio Csakyana), aki az udvar szándékai szerint vette vissza az evangélikus templomokat, s adta át azokat a katolikus hívek számára.

Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen meghatározó szerepet játszó Csáky István fia, Imre 1688-tól lett a bécsi Pázmáneum növendéke. Tanulmányaiban elért eredményeinek elismerése, de egy előlegezett bizalom jele is volt, hogy már 1690-ben Szent Lászlóról mondhatott egy emlékbeszédet a Stephansdomban, filozófia (bölcsezt) doktori értekezésének nyilvános vitáján pedig maga Lipót császár és magyar király is megjelent. A Dávid és Góliát küzdelméről szóló disszertáció (a török és a Habsburg küzdelem megjelenítése) fedőlapját díszítő rézkarccon magát a 19 éves Csáky Imrét is ábrázolták.⁶ Teológia tanulmányait az előkészítő év kihagyásával, egy évvel hamarabb kezdhette, s másfél év múlva már Rómában folytathatta. 1693 augusztusában, elutazása előtt Fenessy György egri püspök Kassán „alszerpappá „ordináltatta”, s egri kanonokká nevezte ki.

Rómában az Il Gesu kolostorában működött a Collegium Germanicum Hungaricum, ahová társaival együtt Csáky Imre 1693. november 2-án érkezett meg, de az intézet végleges növendékévé csak 1694 májusában, a próbaidő leteltével válhatott. Még ugyanazon év novemberében teológiai doktor lett, beszédét maga XII. Ince pápa is meghallgatta.⁷ Zichy Pállal együtt tért haza 1695 szeptemberé-

⁴ Málnási, 1932. 51.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 53. A szepesmindszenti kastélyban helyezték el a disszertáció „selyemre nyomtatott” fedőlapját, amelyről Málnási tudósított. A képen az elkészült kéziratot ajánlotta fel a fiatal Csáky Imre az uralkodónak.

⁷ Teológiai tanulmányaiba a Bécsben eltöltött időt is beszámították, így ott csak két évet töltött.

ben az örök városból, ahol tanulmányait apja és Fenessy püspök egyaránt támogatta. Az utóbbi szerint, utalván a fiatalember költekező életmódjára: „Ami tanulása continuatiójára kívántatik, abból ki nem veszem magamat, de hogy extraordinaria és felettébb költsön, azzal nem biztatom Kegyelmedet...”⁸

1696. május elsejétől lett *kassai plébános, s egyúttal a tapolcai reális apátság birtokosa*. 1699-ben a 27 éves Csáky Imrét *királyi tanácsossá*, a vármegyék ügyeiben eljáró bizottság tagjává nevezték ki, majd apja halála (1699) után, 1701-ben *királyi alkancellárrá, s novii címzetes püspökké* teszik. 1702-ben a családi birtok osztozásakor átvette György öccse birtokrészét (Kluknó, Hotkóc, Dománóc, Folkmár stb.), de ugyanakkor vállalta apja adósságai ráeső részének visszafizetését is. 1702-ben pedig Kollonich Lipót *esztergomi kanonokká* tette (ezzel az egri káptalani tagsága megszűnt). Az egyik legfontosabb szerepvállalása Kollonich mellett a főpapi hagyatékokkal kapcsolatos bizottságban való munkája (Mattyasovszky László nyitrai és Benkovich Ágoston váradi püspökökkel együtt).⁹

1702. december 10-én lett az *elhunyt váradi püspök utóda*, de a birtokátadás olyan lassú volt, hogy székhelyét a Rákóczi szabadságharc kitörése miatt nem tudta elfoglalni. 1703 után előbb menekült, majd Esterházy vendégeként Fraknón, később Pozsonyban élt. Tevékenyen vett részt az 1708. évi országgyűlés előkészítésében, ahol az udvar felé közvetítette a karok (főnemesség) érdekeit, de vallási kérdésekben toleráns volt.¹⁰ Elterjedt róla (talán Illésházy Miklós, 1706-tól kancellár terjesztette), hogy családján keresztül az udvarhoz és a kurucokhoz egyaránt kötődik, de a Pálffy Jánossal és másokkal folytatott levelezése alapján állítható, hogy a hírek hamisak. 1710 után Károlyi Sándor is felvette vele a kapcsolatot, levelezésüket a Bécsben található, Csáky családi, szepesmindszenti levéltár őrzi.

A szabadságharc alatt több kölcsönt vett fel (ezeknek értéke kb. 16 ezer forint), Zsigmond nevű testvérével együtt sokat nélkülözött. 1710-ben az uralkodó a *pozsonyi prépostságra adminisztrátorává* tette, *s kalocsai-bácsi érsekké*, amely tisztelet 22 évig viselt, valamint Telekessy egri püspök helyére a püspökség adminisztrátorává, és Heves-Külső-Szolnok vármegye főispánjává tette.¹¹ 1717. július 12-én lett bíboros.

⁸ Málnási, 1932. 60.

⁹ A főpapok hagyatékuknak csak harmadára kaptak szabad végrendelkezési jogot, a második harmadot templomok, papneveldek céljaira fordíthatták, a harmadik harmad pedig a király, illetve a kamarák szabad felhasználására maradt.

¹⁰ Málnási, 1932. 70.

¹¹ Ez utóbbi kinevezés azonban nem találkozott a pápai udvar támogatásával, mivel a pápa Telekessy egri püspöknek megkegyelmezett, Csákyknak pedig, miután bocsánatot kért, megbocsátott. Uo. 86.

CSÁKY IMRE EGYHÁZMEGYÉK, EGYHÁZI BIRTOKOK ÚJJÁSZERVEZŐJE

Amikor Debrecen követei 1693-ban elérték, hogy a fejedelemségben különleges státuszú város szabad királyi címet kapjon, Csáky Imre még a római Collegium Germanicum Hungaricum növendéke volt. A cím elnyerésének folyamatában azonban megkérdézték Csáky elődjének, Benkovich Ágostonnak a véleményét, aki sokatmondó nyilatkozatot tett. A váradi püspök és főispán a szabad királyi városi cím kérdésében ugyan nem nyilatkozott, de mondandójában utalt a város felekezeti hovatarozására, mint olyan jellemzőre, amely mérlegelést érdemel, mondván: „Ez a város mindig sok eretneknek volt védője és lakhelye”.

Az 1693. évi oklevél nem csupán arra adott lehetőséget, hogy „a mi szabad királyi Döbröczön városunknak neveztessek és címeztessék, és hogy ezentúl külön királyi levelekkel országgyűlésre meghívattassék,” hanem záradéka a város számára fontos értékek megőrzésére is garanciát adott, amikor leszögezte: „épségben marad a Döbröczön városban létező egyházaknak és nemességnek joga”.¹²

A szatmári békét követően kapott Csáky lehetőséget a váradi püspökség és a kalocsai érsekség birtokainak újjászervezésére, betelepítésekre, a katolikus hitélet és egyházi hatóságok elismertetésére. Ehhez a munkához kapcsolódott az udvar mellett az országgyűléseken végzett tevékenység: az 1708. évi, majd az 1712–1715. évi, s az 1722–23. évi gyűléseken, a főrendi táblán vállalt politikai szerep, amely gyakran szorosan összefüggött a mindennapi egyházépítő munkával.

Csáky Imre kinevezésének kihirdetése 1703 áprilisában Bihar vármegye közgyűlésén történt meg, de a pápai megerősítő bullát csak 1714-ben kapta meg. A váradi püspökség birtokainak visszaszerzésében segítette, hogy 1727-ben megtaláltak egy láda oklevelet a korábbi adományokkal, Bécsben pedig tartott egy Orbán Ferenc nevű ügyest az ügyek intézésére.¹³

¹² Az országgyűlés Alsó Tábláján való politikai szerepvállaláshoz azonban az országgyűlés jóváhagyása kellett, azaz az országgyűlésnek is el kellett fogadnia a valóságosan már gyakorolt szabad királyi városi címet, s be kellett fogadnia a város követeit az alsóházba. A kiváltságlevélnek a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található példányáról hasonló kiadás készült: *Szabad Királyi Város Debrecen*, 1693. Megjelent Debrecen szabad királyi várossá nyilvánításának 300. évfordulóján, 1993-ban. Utószó Balogh István. A kiváltságok magyar fordítása lásd Uo. 43–47.

¹³ Málnási, 1932. 102.

Csáky Imre bíboros (ismeretlen festő, Ausztria, 1720-as évek)

A Csáky családi címere

Csáky Imre egyházi címere

Az átvett váradi püspökség állapota egyáltalán nem volt megnyugtató. (Tudjuk, hogy Benkovich Ágoston, bár 1694-ben lett püspök, csak 1699-ben költözött be váradi udvarházába, amely egy földszintes, egyszerű épület volt.) Kébell Mihály kanonok, aki éveken át tartó, folyamatos levelezést folytatott Csákyval, 1711 májusában arról tudósította, hogy „...idvezült püspök úrtól, Benkovich Ágostontól maradt volt vagy tizenkét ón tányér és annyi ón tál, melyeket mivelhogy sok keresések után nem régen kezemhez vettem, felét Baranyi uramnak pro confirma adtam, felit pediglen mindennapi szükségemre megtartottam, ha excellentiádnak ellene nem volna, hogy tovább is asztali szükségemre maradnának...”. 1711 júniusában megírta neki, hogy „Bakó uram ruháinak némely részt ... Baranyi urammal magunkra szabattuk, mert úgy is oda lettek volna a moly miatt, ha mi fel nem fogtuk volna. Most immár őkegyelme (Bakó váradi nagyprépost volt, aki 1698-tól kapta meg kinevezését) ide Váradra közinkbe gyött, ezért íránta való kegyelmed dispositióját elvárjuk.”¹⁴

A birtokok visszaszerzése mellett a paphiány enyhítése volt a következő feladat. Egyrészt a kassai papneveldeből kért, másrészt az egri egyházmegyéből próbált áthívni papokat egyházmegyéjébe. Kébell kanonok 1712 novemberében már úgy tudta, hogy Egerből ketten eljöttek, egy harmadik is érkezik, s az egri kanonokok többen is várnak, mivel „jó plébániájokat nem akarják elhagyni”. Arra kérte püspökét „Nem ártana, ha excellentiád páter Kiss úrnak, kassai szeminárium régensének írna, hogy fundationak tenora szerint, hogy az alumnusokat tartana s amennyire lehet, ... küldené...”¹⁵

Támogatta a birtokok betelepítését, a templomok építését, másrészt szorgalmazta és elősegítette az oláhok unióját is.

1718-ban saját rokona bihari birtokán segítette a katolikusokat. Margitta mezővárosban, a „Catholikus Nemes Status hosszan recurrált, nagyon kérvén, hogy pro consolationi spirituáli adgyak az ő házaknak egy pátert”, s ők voltak azok, akik kérelemmel fordultak földesurukhoz, gróf erdélyi Csáki Istvánhoz (a grófi család Erdélybe visszatért ágának jeles képviselőjéhez, Kolozs vármegye főispánjához), hogy a páter lakása számára adjon ideiglenesen egy pusztát telket „bár csak addig, míg a parochia házat – melyben most kálvinista prédikátor lakik – vissza nem nyerik.” A püspöknek azért kellett az ügyben eljárnia, mert bár Kébell kanonok „per expessum instáltam, ... őnagysága még választ sem adott”.¹⁶

¹⁴ Kébell Mihály 1711. május 29-én., Váradról és 1711. június 13-án, Váradról írott levelei. MNL MOL Filmtára, a Bécsben őrzött szepesmindszentí levéltár iratanyagában, W 4813 számú filmtekercs, Fasc. 259.

¹⁵ Uo. Kébell 1712. nov. 24-én Váradról küldött levele. Csáky segítette az egri egyházmegyéből érkezetteket, amíg saját jövedelmük lesz, ám ennek Telekessy püspök nem igen örült.

¹⁶ Kébell levele 1718. dec. 16-án, Váradról. MNL MOL Filmtára, W 4813 számú tekercs

A margittai katolikusok ügye megoldódott, a 18. század későbbi évtizedeiben is erős, jelentős közösségként éltek.

1723. január 10-én, vasárnap Váradon is ünnepi szertartás során, „még eddig nem látott processióval a mi új templomunkba vezettük a népet, és ottan elsőben a Veni Sancti Spiritus intonáltam, ... dob, trombita, hegedű, meg szép orgonánk s új muzsika alatt pontificáltam. Keczer úr pedig vendég prédikációjával befejezte a devotiót. Maga M. Generálisunk várbéli tisztekkel jelen volt, a nép pedig amennyi benn a templomban, annyi, sőt sokkal több a templom körül dicsírte az Istent, hogy már városunkban is léssen hol Istent imádniok.”¹⁷

Ebbe a folyamatba illett bele a katolikusok Debrecenbe költözésének elősegítése is.

A VÁROS HELYZETE SZABAD KIRÁLYI VÁROSKÉNT

A város az 1693. évi kiváltságnak megfelelően már az 1690-es években folyamatosan részt vett a tárnokmester által összehívott tanácskozásokon, éves adóját ott határozták meg, s saját belső szabályai megalkotásánál figyelembe vette az egyik legjelentősebb szabad királyi város, Kassa város statutumait. A jogok és kötelezettségek érvényesültek, országgyűlésre viszont még nem küldhetett követeket. Az ország rendi elvárásai szerint szükséges volt a végleges elismeréshez az országgyűlési becikkelyezés, még akkor is, ha egyébként a korábbi fejedelmi város mindennapi életében a szabad királyi városok közé már befogadást nyert.

Debrecen a török háború után kialakult/átalakult birtokrendszerben kapcsolatba került az újjászerveződött katolikus egyházal, s úgy tűnik, ez kapcsolat az egyház részéről határozottnak, de korrektnek minősíthető.

Kébell kanonok, mint Csáky püspök megbízottja 1712-ben a debrecenieikkel is huzakodott a dézsmafizetéssel kapcsolatban. A levelezésből az látható, hogy minden bevételt és ráadásul minden lehetséges pénzbevételt meg akart szerezni/tartani a püspökség. Ezért tudósított Csákyt arról: „Debreceni uraiméknak megírtam, hogy dézsma béli boraikat váltani akarván, győjenek ...”. A dézsmafizetés ügyére a püspökségnek a későbbi években is többször vissza kellett térnie, mivel Zaránd vagy Békés megyékre is számítottak a bevételeknél, s Debrecenre is, amelyről még 1723-ban is úgy írtak, mint ahonnan „követelni lehet a dézsmát..., mivel Debreczen is Bihar vármegyében vagon”, ami azonban azt is jelzi: a város másképpen értelmezte saját helyzetét az ügyben.¹⁸

¹⁷ Uo. Kébell Mihály 1723. január 13-án írott levele.

¹⁸ Kébell levelei 1723. március 30-án és április 20-án. Ez utóbbiban írja „Üdvezült Benkovics püspök donatiójának párját feltanáltam, melynek extractusát Debreczeniek iránt imé alázatosan accludálom, eminentiádnak, talán valamit használhat...”

Az 1713. évi városi jegyzőkönyv szerint a nagyiványi földet az egri káptalantól a város árendálta, ezért az egyeki lakosokkal, akik azt szintén használták, úgy egyezett meg, hogy „Taxáját a város fogja fizetni.”¹⁹

1711 után a szabad királyi városi cím elnyerése ellenére mutatkoztak olyan jelek, amelyek a várossal szemben a vármegyei, nemesi támadások erősödésére, a kormányzat részéről pedig a kemény kéz politikájára utaltak.

Pálffy János 1713-ban elég határozott hangnemben adott tájékoztatást az éppen Bécsben tartózkodó Csákyknak a Szabolcs és Bihar vármegye közötti konfliktusról, ami a szabolcsi jobbágyszökések, illetve a bihariak részéről a szökött jobbágyok befogadása miatt alakult ki. A határozottság oka, hogy maga Pálffy már írt neki arról „minémű galibás állapot vagy az jobbágyoknak restitúciója miatt,” s bár a vármegye is informálta a püspök-főispánt, semmi sem történt, holott az udvarnak „egynehány parancsolattya” született az ügyben, ami Pálffy magát is kötelezné, s Szabolcs vármegyének néhány instantiája is nála van, de eddig éppen Csákyra való tekintettel nem lépett az ügyben. A kialakult helyzetben Bihar vármegye főispánjaként a jobbágyokat vissza kellene juttatnia az őket visszakövetelő földesuraknak, s be kellene tartatnia az uralkodói parancsokat. Ahogyan Pálffy fogalmaz: „ugyanis által láttya Excellentiad, minémű iszonyú injuriája ez a földesuraknak, és az egész vármegyének, amidőn a jobbágyok eloszlása miatt végső romlásra kelletik jutni, nem győzvé a köz terhet viselni, éppen eő Felsege szolgálattýára is elégtelenné lészen.”²⁰

A levélnek további következményei lettek, s a fennmaradt források alapján Csáky igyekezett a kapott utasítások és elvárások szerint eljárni.

Pálffy levelének előzményeihez tartozik, hogy 1713 májusában III. Károly magyar király és Illésházy Miklós kancellár aláírásával ellátott felszólítást másoltak a városi jegyzőkönyvbe, amely Szabolcs megye panaszára szólította fel a várost a jobbágyok visszakövetelése törvényi rendjének betartására, vagyis földesúri követelésekre azok kiszolgáltatására. A város protocolluma a választ is megőrizte. Kinyilvánították, hogy „*a város eleitől fogva senki jobbágyát erővel és törvénytelenül nem tartotta meg, ... soha hosszas processust nem gyakorlott...*”²¹ A válaszból az is kiderült, hogy a szabolcsi viceispán, Jósa Zoltán mellett a két jobbágyát visszakövetelő földesúr is megjelent a városban: Lővei Sá-

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen város protocolluma 1712–1716, A. 1011/a 28. 1713. április 8-i bejegyzés, amely szerint az ohati földért az egyekiek dézsmát kötelesek adni a városnak. (továbbiakban MNL HBML)

²⁰ Pálffy János levele 1713. július 1-jén, Bajmócról. Pálffy János levelei a Csákyak szepesmindszenti levéltárában. Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Fasc. VII. No. 341. (továbbiakban Pálffy levelek, Fasc. VII. No. 341.) 25.

²¹ A tényleges gyakorlatot is rögzítették, amely a következő szerint alakult: „valaki praetendált jobbágya eránt, requirált embere mellé városunk bírája mindjárt hites szolgát adott, azzal kereste, s ha reá akattanak, megfogott. Ha igaz örökös jussa a földes úrnak comprobáltatott, a jobbágy kezében adatott és szabadosan elvitett.”

muel és Kereskényi Jónás, aki megelégedett a város által adott válasszal a jobbágyok visszaadásának szabályozásával kapcsolatban. Aztán „tekintetes nemes Bihar vármegyéről vissza jövő uttyukban városunkban betérvén, fent megírt Lóvei Sámuel uram maga estve táján ment városunk akkori subditus bírójához és a tekintetes Bihar vármegye nevével emlékeztette az előbbi ... dolgokra”. A viceispán és az urak részt vettek a másnap reggeli tanácsulésen is, s vita és beszélgetés után megegyeztek, hogy a város a tizedesekkel a lakosokat megesketi, ami megtörtént, majd a jobbágyokat megkerestette és átadta. Már a folyamatban is szóvá tették, hogy keveset találtak, nyilván nem jól esketik a lakosokat, de – ahogyan arra a város képviselői hivatkoztak – *a vármegye törvénye szerint csak az örökös jobbágyokat és nem a manumisus embereket kell a keresésre kiadniuk.*

A város vezetői a feljelentők által idézett eseménnyel szemben hivatkoztak olyan, a közelmúltban történt esetre, amikor egy szabolcsi nemes törvénytelen módon viselkedett debreceni polgárral szemben. Ez történt akkor, amikor Lónyai úr „olyan concivis emberünket fogta meg igaz uttyában privilegialis passusunk mellett, s most is kisvárdai tömlöcben tartja és ha nem hódol, nem ígér, ellenséghez illendő kinzással fenyegeti, akinek az attya, hogy városunkba szakadott, vagon 79 esztendeje, azolta continuo városunkban lakott, megfogott fia is közöttünk született, s lakott..”, azt soha senki vissza nem követelte.

1713. október 18-ról már olyan iratot őrzött meg a levéltár az utókornak, ahol az uralkodó több megye számára rendezte a jobbágyok visszakövetelésének ügyét, egyértelműen a vármegyék kötelességévé téve a nyomon követést és a büntetést. A Kálló mezővárosban született megállapodást a hatalom részéről Pálffy János, valamint Szatmár, Szabolcs, Bihar, Bereg vármegye és Debrecen szabad királyi város képviselői írták alá.²² A megállapodás szerint „ha mely jobbágy az helységekbul, az falujukból elszökik, ... azonnal utána mennyenek, úgy földesuraknak tisztjei és emberei, az hol tanáltanak, azokkal együtt, őfelsége kegyelmes parancsolattya szerint falukrul falukra presequallyák, az az faluk is, amelyekre a nyom vitetik, mint passus nélkül járók ellen melléjek felkelni tartozanak, s kézben adván az onnan elabált, oda restituálják cum omnibus appertinentiis suis”. Ha pedig egy helység meg nem fogja és meg nem fogatja a szökött jobbágyot, azt a vármegye tisztje 300 forintra büntetheti. A fejlemények egyértelműen azt mutatták, hogy a jobbágyok visszakövetelése ügyében az uralkodói hatalmat képviselő Pálffy János a visszakövetelésben érdekelt vármegyék oldalára állt, s a Bihar vármegye élére került Csáky Imre váradi püspöknek, s Debrecen városnak ehhez a helyzethez kellett alkalmazkodnia.

²² Szatmár megye képviseletében Károlyi Sándor, Szabolcs részéről Vay László, valamint Jodocus Zoltán vicecomes, Bihar megyéből Komáromi Csipkés György vicecomes és Baranyi Miklós juratus, Debrecenből Pósalaky János deputatus, Bereg vármegyéből Bay Ferenc vicecomes, Lónyai András deputatus, valamint Görgei Imre juratus MNL HBML A.1011/a 28. Az irat a város 1713. évi jegyzőkönyvébe másolva maradt fenn

Az 1714. május 14-i városi jegyzőkönyv viszont azt rögzítette, hogy Csáky István gróf saját, a városban feltalált, Bereg vármegyéből való Orosz András nevű jobbágyát és két ágon lévő maradékait manumittálta – vagyis személyükben felszabadította a jobbágyi függés alól, ahogyan a dokumentum nevezi „felszabadult személy”-jé tette. Még azt is megengedte a családnak, hogy manumissziós levelük alapján nemesi kiváltságot (armális levelet) szerezzenek. s ezért ők a gróf szentmihályi Fejérpataki János nevű megbízottjának száz rhénes forintot adtak át. Az eset egyértelmű bizonyítéka annak, hogy *a város valóban partnernek mutatkozott elszökött személyek felkutatásában, különösen akkor, ha a városban lakó előnyhöz jut a folyamat eredményeképpen.*²³

Ugyanakkor azonban természetesen a város vezetői érzékelték a növekvő veszélyt, a lehetséges érdekellentétet, ami a vármegyék szerepének erősödéséből, vagy éppen a váradi püspökség újjászerveződéséből következett.

CSÁKY IMRE TEVÉKENYSÉGE A SZABAD KIRÁLYI VÁROSI CÍM BECIKKELYEZÉS FOLYAMATÁBAN

Málnási Ödön úgy tudja, hogy Lipót 1703-ban már felszólította Debrecenre, hogy mutasson helyet a katolikus templom és plébánia számára, de akkor a város elérte, hogy felfüggeszék a folyamatot.²⁴

Az 1712–1715. évi országgyűlés idején Csáky Imre tekintélye a felsőtáblán alapvetően befolyásolta Debrecen ügyét. Lányi Pál naplója szerint a felsőtábla már az 1712. júniusi, első tárgyaláson arra hivatkozva utasította el a debreceniek kérését az alsótábla soraiba történő felvételre, hogy „addig nem adhatja beleegyezését, míg őfelsége nem gondoskodik katolikusok betelepítéséről” a városba.²⁵ Az érvelésben nem nehéz a főrendek soraiban helyet foglaló korábbi váradi püspök, gróf Csáky Imre elődjének, Benkovich Ágostonnak – még 1692-ben megfogalmazott – felvetését felismerni. *Csáky – egyháza szempontjából helyesen – a folyamatot úgy értékelte, ahogyan maga a város is. Úgy látta, hogy a szabad királyi városi rang becikkelyezésére szükség van, s ezért a város képviselői kénytelenek lesznek kompromisszumot kötni.*

Az 1714. november 12-i ülésen, az alsótáblán a váradi káptalan követői Debrecen három évvel korábbi ígéretére hivatkoztak, amely szerint beiktatás esetén helyt ad a katolikus plébániának és a ferences rendnek is. Arról is beszámoltak, hogy ér-

²³ MNL HBML A.1011/a 28. Hét évvel korábban jött Debrecenbe a beregi Som nevű faluból Csáky gróf jobbágyságából.

²⁴ Málnási, 1932. 114.

²⁵ Balogh, 1983. 67.

tesüléseik vannak róla: a debreceni statutum szerint a tanács 2 000 forintnyi büntetést ró arra, aki házát katolikusnak adja bérbe, vagy használatra, vagy azt vallása gyakorlására átengedi. Az információra hivatkozva külön kérelmet fogalmaztak meg, miszerint védjék meg a városban a katolikus vallás szabad gyakorlását.²⁶

Debrecen valótlannak mondta az állításokat, követei ugyanis nem tudtak róla, hogy Komáromi három évvel ezelőtt bármiféle ígéretet tett volna, ráadásul ilyen kérdés eldöntésére nem is volt felhatalmazásuk. Komáromi a vármegye követeként szóban és írásban tagadta az ígéret megtörténtét.

Az 1693. évi privilégium hivatkozását a katolikus elit úgy értelmezte, hogy a királyi városokban a felekezeti szabadság kérdésében az uralkodó szándéka érvényesül, s ezért III. Károlynak ragaszkodnia kell a katolikusok beköltözéséhez és az egyház működésének biztosításához.²⁷ A követelés olyan egyértelmű és határozott volt, hogy benne maradt a beiktatásról szóló 1715. évi 108. és 109. törvénycikkben is.

Csáky az országgyűlésen – váradi püspökként és kalocsai érsekként – nem tartozott a támogatók közé, s igyekezett minden érvet felhasználni a város törekvéseivel szemben. A város követei őt is meglátogatták, s ajándékokkal próbálták meggyőzni, de 1715. decemberéből fennmaradt leírásuk alapján nem értek el nála semmiféle eredményt: „... érsek urunk félkedvvel néz, rövid audienciára bocsát, még az ajtóbul, kevés szóval, hamar elbocsát, az ülésekben az asztaltul csak félszemmel néz” – írták haza levelükben.²⁸

A váradi püspök a következő országgyűlésen a nagytemplom elődjét, a Szent András templomot, a reformátusok Kollégiumát, és a város szováti birtokát is visszakövetelte a katolikusok számára. Ragaszkodott katolikusok megválasztásához a városi tanácsba, s a telekvásárlás megkönnyítéséhez is a katolikusok számára. Az 1785-ig tartó követelés-sorozatban az előbbi követeléseket nem, csak az utóbbiakat voltak kénytelenek teljesíteni.²⁹ Ennek eredményeként indult el a római katolikus népesség számának növekedése, majd a 18. század végétől a felekezeti sokszínűség kialakulása a 17. század végéig egyértelműen magyar (azaz református) vallásúnak tartott Debrecen történetében.³⁰

²⁶ Uo.

²⁷ A főrendek Kassa, Buda és Székesfehérvár kiváltságlevelébe a katolikusok jogait már belefoglaltatták. 1715-ben a ferencesek befogadását írta elő a törvény.

²⁸ Balogh, 1987. 23. A püspök bársony mentéjén a város nyestbőr ajándékát fedezték fel.

²⁹ Papp Klára: A szabad királyi oklevéltől az országgyűlési becikkelyezésig. In. *Debrecen város 650 éves. Várostartó történeti tanulmányok*, Szerk. Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás, Debrecen, 2011. 301–319.

³⁰ 1900-ban 54 669 reformátust, 2072 görög katolikus és 13 928 római katolikus, míg 2001-ben 81 583 református mellett 17 226 görög, és 32 539 római katolikus vallását számláltak. A görög keletiek száma jelentéktelen, egyedül Debrecenben számításra érdemes – 1900-ban 173, 2001-ben 153 – ortodox vallását jegyezték fel. Hasonló a helyzet az evangélikusokkal is, jellemző, hogy számuk a két századfordulón közel azonos (1900-ban 1009, 2001-ben 1104). Az

CSÁKY KAPCSOLATAI VÁRADI PÜSPÖKSÉGBELI TÁMOGATÓIVAL, A DEBRECENIEKKEL

Az országgyűlési végzés valóra váltását – a katolikus egyház befogadásáról Debrecenbe – az 1716 márciusában Csáky által „kieszközölt” uralkodói rendelet biztosította, s az év novemberében pedig már ki is nevezte Keczer István váradi kanonokot debreceni plébánosnak. Kébell Mihály váradi kanonok, Csáky püspök megbízottja a város által felajánlott lehetőséget nem tartotta elfogadhatónak, ekkor a Szent Anna és a Varga u sarkán lévő telek került kijelölésre a templom felépítésére, s a Miklós utcában lévő telek a ferencesek számára.

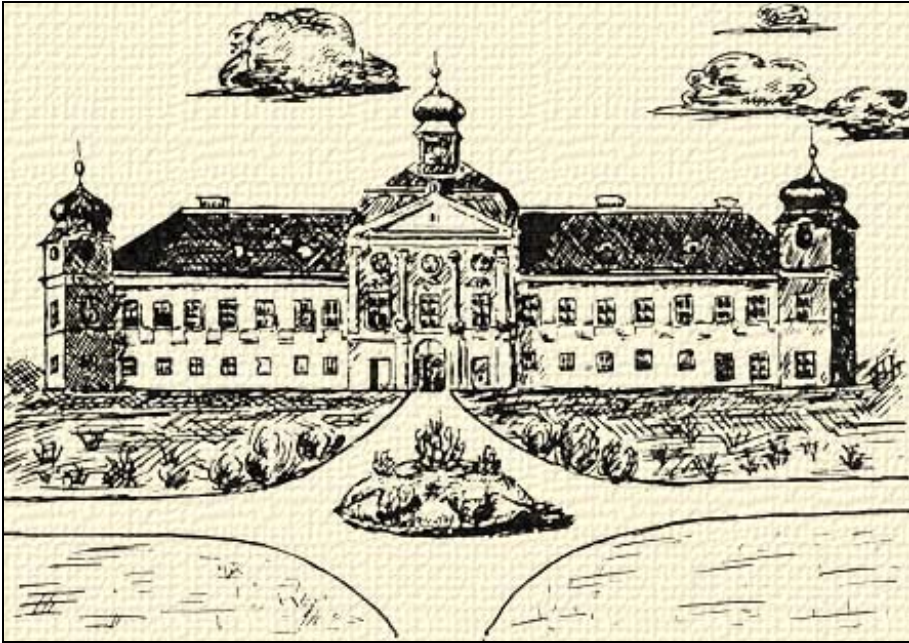
Bakó János váradi nagyprépost vetette fel a piaristák Debrecenbe telepítésének lehetőségét, amit Csáky püspökként egyértelműen támogatott és elősegített. 1719 januárjában érkezett meg Debrecenbe egy társával együtt Alexius, Sznoplay Elek, akit azonban a város nem fogadott szívesen, hiszen a befogadási kötelezettség a ferencesek, s nem a piaristák számára szólt. A piaristákat Bakó nagyprépost anyagilag is támogatta.

Csáky Imre, bár 1702-től váradi püspök volt, egyáltalán nem tartózkodott sokat és sokszor egyházmegyéje székhelyén. Amikor erre a szatmári békekötés után módja nyílt, hosszabb időre már inkább Pozsonyban, az országgyűlés és fontos rendi tanácskozások helyszínén, a Magyarbélien átépített kastélyában, vagy később Kalocsán, az érseki palotában tartózkodott, de gyakran utazott a többi felvidéki Csáky birtokra is.

Tisztségei (a Helytartótanács tagja, a Hétszemélyes Tábla bírója) kötelezték az egyházmegyéjétől távoli feladatok ellátására.

1712. július 1-jén Váradon már nagyon várták, Bakó nagyprépost és Kébell kanonok jó előre össze is kaptak azon, kinek az elképzelése szerint szállásolják majd el. „Midőn pedig méltóztatik excellentiádnak minket régen kívánt kegyes jelenlétivel megvígasztalni, eő excellentiája (Bakó) alkalmas szállásul benn a várban dispositiot téssen...” Kébell a szegénység stb. miatt jobbnak látta volna, ha Csáky a váron kívül szállna meg, s erre a célra a saját házát ajánlotta: „az én kis házam excellentiád szolgáltyára velem együtt” készen áll. De azt is tudatta vele, hogy rossz hírek érkeztek Kolozsvárról: „grassálni kezdte a pestis”. A kialakult kedvezőtlen helyzetben nem is látogatta meg a várost akkor a püspök.

izraeliták aránya mindenütt 1900-ban volt a legtöbb, 1949 után viszont rohamosan visszaesett. 2001-ben csak Debrecenben tudunk 231 izraelita vallásúról (1900-ban 6290, 1949-ben 3252 volt a számuk). Papp Klára: Debreceni kistérség. In: *Hajdú-Bihar megye kistérségei*. Szerk. Gazdag István, Debrecen, 2004. 41–55.

*A Pozsonyhoz közeli,
magyarbéli kastély egykorú rajza és mai fotója*

A Magyarbéli és Kalocsán rangjához méltó építkezést finanszírozott, mecénásként zenekart tartott fenn: cigányzenészekkel, trombitásokkal, fizetett saját udvari zenészekkel, sőt 1723-tól Wencel Zivilhofer személyében olyan karmestert foglalkoztatott, aki azt megelőzően az Esterházyak udvari zenekarát irányította. Zenészeit a magyarbéli vadászatok után tartott zenés rendezvényeken, bálokon is szerepeltetette, de a pozsonyi préposti palotában, vagy a dómban a miséken is alkalmazta.³¹

Sokat utazott, Bécsben, Pesten gyakran megfordult, de útjai során viszonylag ritkán jutott el Váradra. Annak közelében, *Szálkapusztán* azonban építkezésbe kezdett (Bunyitay Vince szerint az építkezés 1732-ben kezdődött, s a négyszögletes alaprajzú, „szögletein kerek bástyákkal” elkészült palotában maga Csáky lakott is), ami arra utal, hogy hosszabb időt kívánt ott eltölteni (sajnálatosan ott hunyt el 1732 augusztusában).³²

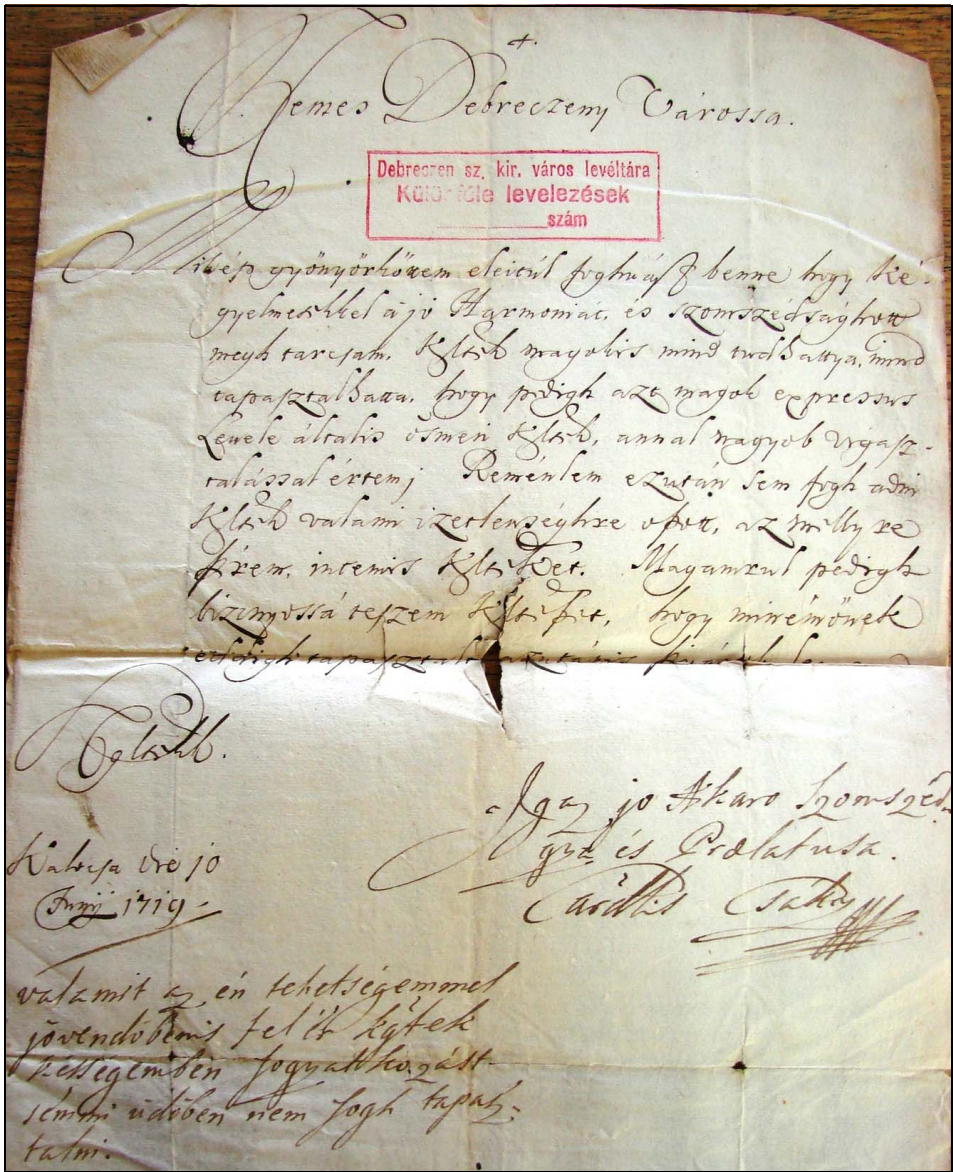
Tudjuk, hogy 1724-ben Debrecenben itt volt a Szent Anna templom szentélyének alapkövének letételénél, de nem volt jelen a váradi új katolikus templom első ünnepi miséjén. A debreceni piacon elmondott prédikációját viszont még abban az évben, Kassán megjelentették.

Egyházmegyéje ügyeiről kiterjedt levelezésből szerzett tudomást, s munkatársait – akiket igen jó érzékkel választott ki a számtalan szolgálatára törekvő személy közül – sokszor fogadta személyes megbeszélésre. Kébell kanonok, Baranyi Miklós és a többiek gyakran fordultak meg a magyarbéli kastélyban, de Kalocsán és Pozsonyban is. Kébell a vármegye gyűlésein is képviselte elképzeléseit, így 1723-ban Szalárdon, majd a diószegi kastélyban, ahol a kálvinista nemeseket, akik az alispánságra szerettek volna jelöltet állítani azzal állította meg, hogy „őfelsége sem promoveálta senkit es közülek”. Baranyi Miklós 1727. május 24-i leveléből tudta meg, hogy „Debreczenben ma egy hete száz háznál több megége, s ha a szél másféle szolgált volna, eleit nem vehetvén ezerek is megégetek volna”.³³

³¹ Sas Ágnes: „die erfahrung gibt es, daß die *music* mich in denen augen der *patrioten* groß, und *premier* zu seyn machet” Csáky Imre bíboros mecénási tevékenységének dokumentumai. = *Magyar Egyházzene*, XXI. (2013/2014.) 277–296. A bécsi udvarban megvádolták a fényűző zenekar miatt, de válasz-iratában bíborosi rangjának megfelelően tekintette zenészek alkalmazását és a zenekultúra fejlesztését, támogatását.

³² Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. A váradi püspökök a száműzetés és az újjáalapítás korában (1566–1780)*. online változat: <http://mek.oszk.hu/04700/04735/html/index.html>

³³ Baranyi Miklós alispán levele Váradolasziból, amelyben az „égető eszközök” megtalálásáról is tudósítja, vagyis szándékos gyűjtogatás állt a pusztító tüzvész mögött. MNL MOL Filmtára, W 4813 számú tekeres

Csáky Imre 1719. június 10-én,
Kalocsáról írott levele

A debreceni levéltár három levelet őriz Csáky Imrétől, amelyek közül valamennyi 1719-ből való. Az 1719 júniusában Kalocsáról írott sorok egyrészt utalnak az akkorra már kialakult jó viszonyra, amikor a következőképpen fogalmaz: „Miképp gyönyörközöm eleitől fogvást benne, hogy kegyelmetekkel a jó Har-

móniát és szomszédságot megtartcsam.” Ugyanakkor benne rejlik a konfliktusok újraéledésének esélye is: „Remélem ezután sem fogh adni Kegyelmetek valami ízetlenségre okot, amelyre kérem is, intem is Kegyelmeteket.” Az utóiratban viszont egyértelműen utalt a város törekvéseinek további támogatására: „valamit az én tehetséggemmel felér Kegyelmetek, kézségemben fogyatkozást nem fog tapasztalni.”³⁴

1719. július 29-én, a Lőcséről írott levelében reagált a város nagy tragédiájára, hallotta – írta meg a város tanácsának – „Kegyelmeteknek az irtóztató tűz által lett nagy kárvallását”. Savoyai Jenő herceg két levele alapján Csáky akkor azt is tudta, hogy a nádor augusztus 2-án tájékoztatja a státusokat, s őt bízzák majd meg az 1702. évi állapothoz hasonlóan egy *rectificatio* elkészítésével, de „kész vagyok Kegyelmeteknek mindennemű pártját fogni”.³⁵ Az Illésfalváról augusztus 27-én küldött újabb üzenetben már a Pozsonyba, a „congressusra” menő követeket kéri, „uttyokat errefelé vegyék, hozzám érkezvén, csak addigh is, míglen Isten kegyelmébül magam Pozsonyban érkezzem, dolgainak elkezdése s folytatása végett... csekély opiniómat... adhassam.”³⁶

A Debrecenben építeni tervezett templomra az egyházi birtokok bevételeiből is szánt, a jelentős építkezést ugyanis elsősorban a hívekre gyakorolt hatása miatt igen fontosnak tartotta. Ugyanígyen szempontból értékelte a piaristák tevékenységét is, nem véletlen, hogy a katolikusok száma 1730-ra jelentősen megnövekedett.

1729 áprilisában Csáky érsek személyes kérésére Károlyi Sándor tért be „Debreczenben páter piaristákhoz ő kegyelmekhez,”³⁷ de a főúr levelezése szerint nem véletlenül, nem csupán „szent misének hallgatására,” hanem közbenjáróként. Amikor 1725. október 3-án Koháry István alapítványt tett a debreceni nemesi convictus céljaira, nem gondolta, hogy több évig húzódó viszályt alapoz meg a város és a piarista rend között. A rend ugyanis megvette a Váry József-féle ingatlant, amit a város nem ismert el, s 1726 októberében Csáky Imre is arra figyelmeztette a rend élén álló Szlopnyai Elek atyát, hogy „nem kívánatos konfliktusokhoz” vezethet, ha a reformátusok Kollégiumához közel kapnak a katolikus ifjak elhelyezést.³⁸ Az érsek bizonyosan tanácsot kért az esetről Károlyitól, mert az már 1728. március 18-án azt írta neki, hogy olyan döntést kellene hozni, ami nem jelent fogyatkozást a rend tagjainak, de ugyanakkor „debreceni uraimék

³⁴ MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debreczen sz. kir. város levéltára, Különféle levelezések, Csáky Imre cardinális, Kalocsa, 1719. június 10.

³⁵ Uo. Csáky Imre levele Lőcséről 1719. július 29.

³⁶ Uo. Csáky Imre levele Illésfalváról 1719. augusztus 27.

³⁷ Gróf Károlyi Sándor önéletírása. Első rész. Kiadja: Szalay László, Pest, 1865. 293.

³⁸ Koháry adománya 23 600 forintot jelentett. Csáky is felvetette, hogy a piacon lévő ház távol esik a piarista rendháztól. Katolikusok Debreczenben 1715–2015. szerk. Takács József, Debrecen, 2015. 38.

meg ne szomoríttatnának ... jobb és dicséretesebb is az jó egyezségben való alkuvás és csendes harmóniában való megmaradás, mintsem gyűlötségben való lakás, kit is maga Eminentiád bölcsen méltóztatik által nézni és helyesnek kegyelmesen ismerni.”³⁹

Az április 19-i levél szerint a látogatás célja a város és a piaristák közötti megegyezés létrehozása volt a convictus helyének eldöntésében. A piaristák a residentiát továbbra is a piaci funduson szerették volna, mondván, hogy az a „város közepén esik,” a másik telek viszont a templomhoz van közelebb.⁴⁰ Károlyi nem osztotta a piaristák véleményét, hogy ez utóbbi sáros helyen volna, mivel „egy utca sincsen az egész városon oly száraz, mint az eő kegyelmeké”, s távol sincsen, hiszen egy utcányi a távolság. Inkább tartotta elfogadhatónak a bíró szempontját, hogy az első elképzelés a nemes város többségének „nagy kedvetlenségére és ízetlenségére vagyon”,⁴¹ vagyis nem támogatandó, ellenben a második megvalósítható.

Csáky Imre egyházmegyéjében nem a mindennapi problémákban való jelenlétével tűnt ki. Az általa fontosnak tekintett folyamat, a katolikus egyházszervezet és hitélet erősítése szempontjából figyelt Debrecenre, amely egyházmegyéje – Várad mellett – legnagyobb városa volt. A templomépítés, az iskolák támogatása, a katolikus népesség beköltözésének, megmaradásának biztosítása, lehetőség teremtetése a város vezetésében játszott szerepre – mind olyan kezdeményezések, amelyek igen sok konfliktust okoztak a korabeli Debrecen református lakosságának és vezetőinek, de ezeket a törekvéseket a fenti esetek bizonyossága szerint Csáky Imre igyekezett korrekten, a város lakosságának érdekeit is szem előtt tartva keresztülvinni. Az utókor egyértelműen úgy tekint a célkitűzések megvalósítására, mint amelyek kiindulópontjai voltak és lettek a település mai sokszínű felekezeti összetételének.

³⁹ Károlyi 1728. március 18-án, Pozsonyból küldött levele. Károlyi Sándor levelei a Csákyak szepesminszenti levéltárában. Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Fasc. VII. No. 320. (a levelek eredeti számozása szerint, a továbbiakban Károlyi levelek, Fasc. VII. No. 320.) 58.

⁴⁰ 1727. április 25-én a Szent Anna utcán, a templom melletti telket is megvették Székely Szabó Ferentől. Katolikusok Debrecenben i. m. 38.

⁴¹ Károlyi 1728. április 19-én, Budáról küldött levele. Károlyi levelek, Fasc. VII. No. 320. 59. Mivel a piaristák nem engedtek, Károlyi azt javasolta Csákyknak, hogy Bécsben meglátogtja, s akkor beszéljék meg, mit célszerű és lehet tenni. A találkozó valószínűleg megtörtént, a probléma a továbbiakban nem szerepelt a két főúr levelezésében. Csáky Imre 1732-ben járt ismét a városban, nem sokkal halála előtt.